

УДК 372.878

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.2.18>

В. С. ЛИТОВЧЕНКО

*провідна концертмейстерка кафедри камерного ансамблю,
Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського,
аспірантка кафедри психології, педагогіки та філософії,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
викладач ПЦК «Оркестрові струнні інструменти»,
Харківський музичний фаховий коледж імені Б. М. Лятошинського,
м. Харків, Україна*

Електронна пошта: Vera_violini1@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0520-6521>

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ КОНСЕРВАТОРІЙ: СПАДКОЄМНІСТЬ ТРАДИЦІЙ

У статті описано походження терміна «консерваторія», згадано відкриття перших консерваторій у XVI столітті на території сучасної Італії. Відзначено трансформацію консерваторій у заклади вищої освіти, що діють за університетським принципом, на відміну від середньовічної системи «майстер – підмайстер».

Описано першу спробу відкриття консерваторії в Україні у місті Кременчук у кінці XVIII століття, тобто ще до появи перших консерваторій на територіях країн, до складу яких входили українські землі у XIX столітті. Відзначено спільні тенденції розвитку професійної музичної освіти на українських землях у складі Австро-Угорщини та Російської імперії, появу музичних товариств, що сприяли відкриттю музичних училищ у Львові, Києві, Харкові, Одесі в XIX столітті. Простежено, як на базі цих навчальних закладів згодом було відкрито консерваторії.

Описано становлення за радянських часів системи професійної музичної освіти, де найвищими ланками були консерваторії Києва, Харкова, Одеси, Львова. Виявлено позитивні та негативні риси централізації та уніфікації системи музичної освіти.

Охарактеризовано шляхи розвитку вищої музичної освіти за часів незалежності, описано труднощі впровадження дворівневої системи вищої освіти. Описано процес зміни статусів та назв навчальних закладів, що в результаті привело до заміни консерваторій на університети та академії. Описано відкриття нових навчальних закладів, що надають вищу освіту в галузі музики, у великих містах України.

Зроблено висновок про те, що діяльність сучасних українських закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку музикантів, має в основі усталену систему музичної освіти українських консерваторій, яка спирається на багатовікові традиції західноєвропейської системи професійної музичної освіти.

Ключові слова: консерваторія, музична освіта, історія музичної освіти, заклад вищої освіти, музичне училище.

Постановка проблеми. В останні роки система української освіти, зокрема музичної, переживає період реформування та модернізації. Це реалізується як у переосмисленні змісту освіти, так і у зміні типів навчальних закладів. Так, на зміну консерваторіям на початку XXI століття прийшли академії та університети, що не означає відкидання багаторічних традицій вітчизняної професійної музичної освіти, а передбачає розширення можливостей навчальних закладів та вимог до якості освіти, що вони надають. Зміна статусів навчальних закладів відбувається в історії музичної освіти нашої країни не вперше. Подібні процеси проходили і раніше. Відокремлення світської музичної освіти від церковної, становлення перших професійних навчальних закладів,

що надавали музичну освіту, реорганізація музичних училищ у консерваторії, уніфікація роботи консерваторій – весь шлях розвитку вищої музичної освіти є шляхом ускладнення, вдосконалення, засвоєння нових принципів та їх поєднання з усталеними традиціями. Як поєднати традиційне із сучасним, як реорганізувати, не втративши надбань минулого, – це питання не вперше постає перед українською музичною освітою, а відповідь на нього є як ніколи актуальною. Розуміння процесів становлення та трансформації музичної освіти в минулому дає можливість спрямувати її розвиток у наші дні та в майбутньому так, щоб інтегруватись у європейський освітній простір, не втративши національних надбань у галузі музичної освіти.

Аналіз попередніх публікацій. Історія вищих навчальних закладів України зазвичай розглядається в контексті історії мистецької освіти нашої країни. Серед основних досліджень із цієї тематики назвемо роботи Н. Гуральник, О. Михайличенка, Г. Ніколаї. Тенденціям розвитку української музичної освіти у XX та XXI століттях присвячені публікації Т. Сідлецької, специфіці впровадження дворівневої системи в музичній освіті – В. Рожка. Окремих робіт, що виокремлюють та описують шлях становлення, розвитку та трансформації українських консерваторій, ще не було написано. Сторінки з історії окремих навчальних закладів висвітлено у публікаціях Т. Мазепи, М. Копиці, Г. Ганзбурга, М. Рицаревої та інших. Тому об'єднати в одному дослідженні етапи створення, розвитку та видозмінення консерваторій України є актуальним завданням.

Мета статті – простежити історичний шлях виникнення консерваторій як типу навчального закладу на території України, виявити спадкоємність традицій української та європейської музичної освіти у процесі становлення, розвитку та трансформації цих навчальних закладів.

Термін «консерваторія» походить від латинського слова «conservare», що означає «зберігати, охороняти». В Українській музичній енциклопедії термін «консерваторія» визначено як традиційну у багатьох країнах назву спеціалізованих музичних шкіл переважно середнього чи вищого рівня підготовки [Консерваторія : 568].

Перші навчальні заклади з такою назвою було відкрито в Італії в XVI столітті, це були дитячі притулки, де надавалася початкова освіта, в тому числі музична. Консерваторії не були першими в історії навчальними закладами, де викладали музику, але це були перші світські заклади, орієнтовані на музичну освіту. Першою у світі консерваторією вважають Неапольську (італ. conservatorio di Santa Maria di Loreto), що була відкрита у 1537 році.

Перетворення консерваторій на заклади вищої освіти почалося в 1795 році, коли було організовано Паризьку Консерваторію музики і декламації. У наступні роки консерваторії стали з'являтися у багатьох містах Європи.

Музикознавець Г. Ганзбург описує новітній для свого часу принцип роботи Лейпцизької консерваторії, заснованої у 1843 році, – першої

консерваторії на території сучасної Німеччини: «Замість навчатися в одного майстра всього (співу, гри на струнних, духових, клавішних інструментах, теорії музики й композиції), як то було у бахівські часи в тому ж Лейпцигу, студент новоствореної Консерваторії приходив до навчального закладу, де кожного предмета навчався у класі спеціаліста саме з цієї дисципліни. Таке поєднання індивідуального навчання з університетським принципом спеціалізації дисциплін дало різкий стрибок якості. Старий принцип підготовки музикантів у системі «майстер – підмайстер» (що притаманно навчанню ремісників) не витримав конкуренції з новим, університетським принципом». Г. Ганзбург також простежує спадкоємний зв'язок українських консерваторій з європейськими та зазначає, що методи роботи Лейпцизької консерваторії були втілені у Санкт-Петербурзькій та Московській консерваторіях, а згодом – і в інших консерваторіях міст Російської імперії, до складу якої входили східноукраїнські землі [Ганзбург : 46].

Відзначимо, що перша спроба створити музичний заклад вищої освіти на території нашої держави відбулася ще у 80-х роках XVIII століття. Першу консерваторію на теренах Російської імперії планувалося відкрити у місті Катеринослав (нині – Дніпро). Було призначено директора цієї установи – італійського музиканта Джузеппе Сарті, а також ще кількох італійських викладачів. Але, оскільки Катеринослав на той час фактично ще не був побудований, перший набір студентів відбувся у місті Кременчук. За наявними даними, серед цих перших студентів були Артемій Ведель та Іван Турчанинов, у майбутньому – відомі українські композитори [Ritzarev]. На жаль, цей навчальний заклад проіснував недовго та не залишив помітного відбитку в культурному житті нашої країни, а відкриття ефективних професійних навчальних закладів із підготовки музикантів довелося чекати ще кілька десятиліть.

На території Австро-Угорської імперії (частиною якої були західноукраїнські території) перша консерваторія була відкрита у 1821 р. у Празі, на території Російської імперії – у 1862 р. у Санкт-Петербурзі.

Г. Ніколаї докладно розглядає різницю умов та шляхів розвитку музичної освіти в нашій

країні в цей період, за часів її розподілу між Російською та Габсбургською імперіями. Серед спільних рис вона виділяє остаточну секуляризацію в XIX столітті, відкриття світських навчальних закладів, появу в обох імперіях міністерств, що опікувались освітою [Ніколаї].

Важливим етапом для розвитку музичної освіти стало відкриття музичних училищ у Києві, Харкові та Одесі, саме на базі цих навчальних закладів згодом утворилися ЗВО, які існують досі та є основними носіями вищої музичної освіти нашої країни.

Київське музичне училище було засновано 1868 року. Від початку училище мало п'ять класів – фортепіано, скрипки, віолончелі, співу і теорії музики. В училищі працювали відомі музиканти і педагоги – випускники Петербурзької, Лейпцизької, Паризької, Берлінської, Празької, Варшавської консерваторій. У 1913 р. на базі Київського музичного училища було створено Київську консерваторію. Того ж року, але на кілька місяців раніше, було оголошено про відкриття Одеської консерваторії. Вона з'явилася на базі Одеського музичного училища, заснованого у 1897 році. Від початку в консерваторії працювали викладачі Одеського музичного училища, а також були залучені педагоги з Італії, Польщі, Чехії, Німеччини, Австрії, Санкт-Петербурга та Москви. На території Російської імперії Одеська консерваторія стала лише четвертим діючим вищим навчальним музичним закладом – після Санкт-Петербурзької, Московської та Саратовської консерваторій.

В 1871 році завдяки активній діяльності музиканта та мецената І. Слатіна було відкрито Харківське відділення Імператорського музичного товариства та музичні класи при ньому. Через кілька років із випускників цих класів було створено симфонічний оркестр, а в 1883 році засновано музичне училище, що існує і досі. На базі училища у 1917 році було створено Харківську консерваторію, яку очолював І. Слатін.

Тим часом на західноукраїнських землях перша половина XIX століття означена активною просвітницькою діяльністю Галицького музичного товариства, яке в 1838 році отримало офіційний статус, а в 1839 відкрило музичну школу у Львові. В 1853 році за сприяння цієї

організації було засновано консерваторію. На початку в цьому закладі функціонували класи співу, скрипки та віолончелі. згодом з'явилися класи фортепіано, органа, альту, контрабаса, флейти, кларнета, валторни, сольного і хорového співу, контрапункту, музичної форми, теорії музики, гармонії. Крім того, в консерваторії був симфонічний оркестр, проводилися камерні концерти за участю викладачів та студентів [Мазепа].

У 1891 році у Львові на противагу Галицькому музичному товариству, яке згодом стали називати «Польським», з'явилось інше музичне товариство «Боян», метою якого стали збереження та розвиток саме українських національних музичних традицій. Поступово діяльність організації розширилася на інші міста, у 1903 році було утворено «Союз співацьких та музичних товариств», а при ньому – музичний навчальний заклад, що мав назву «Вищий музичний інститут», а згодом – «Вищий музичний інститут ім. Миколи Лисенка». У 1909 році в інституті організували перший «салонний» оркестр. У 1911 році відкрилися класи альту, фортепіанного ансамблю, ансамблевої гри, в 1913-му – класи хорового співу та ритмової гімнастики, клас духових інструментів (кларнет, флейта), сформовано симфонічний оркестр. В 1920-х і 1930-х рр. у цьому закладі сформувалася структура навчального процесу, запозичена у західних консерваторій. Навчання поділялося на три рівні: перший, для дітей із 10 років, тривав чотири роки, другий – теж чотири роки, а третій – два роки. У 20-ті та 30-ті роки минулого століття у Львові виникла ще одна консерваторія – ім. К. Шимановського, крім того, з 1911 року функціонував Інститут музикології. У 1939 році відбулася реорганізація вищих музичних освітніх закладів Львова, у результаті чого створено Львівську державну консерваторію.

На наступному етапі розвитку (1920–1990-ті роки) складається система вищої професійної музичної освіти, що і досі лежить в основі роботи музичних ЗВО нашої країни. Як зазначає Т. Сідлецька, «система мистецької освіти в Україні сформувалася в середині 30-х років ХХ ст. і була невід'ємною складовою частиною загальної системи освіти в Радянському Союзі. В організації мистецької освіти визначальною

була концептуальна єдність усього навчально-виховного процесу. Це, з одного боку, позбавляло ініціативи навчальні заклади, а з іншого – забезпечувало дотримання у навчанні єдиних державних стандартів, критеріїв якості освіти. Так, єдині навчальні плани і програми робили можливим засвоєння студентами повного обсягу знань під час переведення на навчання з одного вищого навчального закладу до іншого, в результаті чого студент міг вільно вибирати заклад освіти для продовження навчання за обраною спеціальністю на більш високому освітньому рівні» [Сідлецька : 113]. Дослідниця також відзначає низку проблем, викликаних централізацією управління навчальнимикладами, основна з них – уніфікація освіти без урахування проблем та можливостей окремих регіональних закладів. Вона пише: «Така централізація і уніфікація системи освіти сповільнювала, а інколи і заважала оновлювати навчальний процес, була неспроможною швидко реагувати на вимоги часу, ускладнювала використання новаторських методів навчання. Негативно впливала на процес навчання і надмірна ідеологічна залежність навчального матеріалу» [Сідлецька : 113].

На сучасному етапі розвитку вітчизняна система вищої музичної освіти переживає непротийний період змін та оновлення. Впровадження дворівневої системи вищої освіти в музичних ЗВО викликало певні труднощі під час реорганізації освітнього процесу, складання навчальних планів. Докладно описані проблеми цього процесу в публікаціях В. Рожка, ректора КНМА з 2004 по 2018 рік [Рожок]. Зокрема, в них наголошено на небезпеці непродуманого реформування, що загрожує зруйнувати сформовану роками та успішну систему вищої музичної освіти нашої країни. В. Рожок акцентує увагу на тому, що в українських музичних ЗВО довгі роки існувала монолітна п'ятирічна система підготовки фахівців, її розділення на дві окремі ланки не має бути штучним та неефективним.

На деякі досі не подолані проблеми та парадокси, пов'язані із реформуванням системи мистецької освіти, вказує Г. Падалка, зауважуючи про некоректність концентрації на нових тенденціях без урахування наявних надбань [Падалка].

Описуючи розвиток професійної вищої музичної освіти в нашій країні за часів незалежності, необхідно згадати тенденцію зміни назв та статусів навчальних закладів, а разом із тим – появу нових. Передусім зауважимо, що сьогодні в нашій державі вже немає навчальних закладів з назвою «консерваторія», хоча вона все ще розповсюджена у неофіційному спілкуванні. Офіційно ЗВО типу консерваторій існували в нашій країні до 2014 року, коли було прийнято новий Закон України про вищу освіту [Про вищу освіту], згідно з яким можуть діяти вищі навчальні заклади лише трьох типів: 1) університет, 2) академія, інститут, 3) коледж.

На практиці процес перейменувань почався набагато раніше, до прийняття цього закону. Так, Київську державну консерваторію в 1995 році було реорганізовано у Національну музичну академію України імені П.І. Чайковського. У 1992 році Львівську консерваторію перейменовано у «Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка», у 2000 році – у «Львівську державну музичну академію імені М. В. Лисенка», яка в 2007 році отримала національний статус. Одеська консерваторія з 2012 року має назву «Одеська державна музична академія імені А.В. Нежданової». Харківська консерваторія, на відміну від інших, отримала статус університету; ще у 1963 році її було об'єднано з театральним інститутом та створено Харківський державний інститут мистецтв ім. І.П. Котляревського. У 2004 році цей інститут реорганізовано в Харківський державний університет мистецтв ім. І.П. Котляревського, в 2011 році він отримав статус національного.

За часів незалежності з'явилися нові музичні ЗВО III та IV рівня акредитації. В 2006 році на базі Дніпропетровського музичного училища створено Дніпропетровську консерваторію ім. М. Глінки. В 2016 році вона стала академією. 1991 року на базі Донецького музично-педагогічного інституту відкрито Донецьку державну музичну академію імені Сергія Прокоф'єва. 2002 року вона отримала статус академії. 2008 року Київське державне вище музичне училище ім. Р.М. Глієра реорганізовано у Київський інститут музики ім. Р.М. Глієра, що з 2018 року також є академією.

Підсумовуючи, можна сказати, що консерваторій, принаймні навчальних закладів із

такою назвою, в Україні більше не існує, що свідчить не про нехтування усталеними традиціями, а, навпаки, про розширення можливостей та підвищення вимог до діяльності навчальних закладів, які відповідно до закону проводять фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідними науковими і методичними центрами, мають розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і наукововиробничих підрозділів, сприяють поширенню наукових знань та провадять культурно-просвітницьку діяльність [Про вищу освіту, ст. 28].

Висновки. Консерваторія як тип навчального закладу існує з XVI століття, зазнавши

суттєвих трансформацій від дитячого приюту, де навчають музики, до навчального закладу, що надає вищу освіту професійним музикантам. Українські консерваторії виникли в XIX – на початку XX століття на територіях Австро-Угорської та Російської імперій та існували до початку XXI століття. Діяльність сучасних українських закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку музикантів, має в основі усталену систему музичної освіти українських консерваторій, яка спирається на багатовікові традиції західноєвропейської системи професійної музичної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганзбург Г. Консерваторія в університетському статусі. *Музика*, 2014. № 3. С. 46-47.
2. Консерваторія. Українська музична енциклопедія. Т. 2 / Редкол. Г. Скрипник (голова) та ін.; НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. К. : Вид. Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. С. 528.
3. Мазепа Т.Л. Галицьке музичне товариство у культурномистецькому процесі XIX – початку XX століття : дис ... д-ра мистецтвознавства : 26.00.01. Київ, 2018. 568 с.
4. Михайличенко О.В. Основи загальної та музичної педагогіки: історія та теорія : навч. посібник. Суми : Козацький вал, 2009. 208 с.
5. Ніколаї Г.Ю. Витоки музично-педагогічної освіти в Україні. *Мистецька освіта в Україні: теорія і практика*. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2010. С. 159–183.
6. Падалка Г.М. Парадокси і перспективи підготовки фахівців у системі професійної мистецької освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. 14 : Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 26. С. 3–8.
7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.help/law/1556-VII> (дата звернення: 02.11.2021).
8. Рожок В. Інтеграція – не уніфікація. Музична освіта та Болонський процес. *День*. 2005. 16 листопада, № 211.
9. Сідлецька Т.І. Становлення і розвиток мистецької освіти в Україні. *Знання. Освіта. Освіченість* : зб. матер. I Міжнар. наук.-практ. конф., 25–27 верес. 2012 р. Вінниця : ВНТУ, 2012. С. 112–114.
10. Ritzarev M. Eighteenth-Century Russian Music. Aldershot : Ashgate, 2006. 387 p.

REFERENCES

1. Hanzburh, H. (2014). Konservatoriia v universytetskomu statusi. [Conservatory in university status]. *Muzyka*, 3, 46–47 [in Ukrainian].
2. Konservatoriia. [Conservatory]. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. T. 2 / Redkol. H. Skrypnyk (holova) ta in.; NAN Ukrainy; Instytut mystetstvoznnavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho. K. : Vyd. Instytutu mystetstvoznnavstva, folklorystyky ta etnolohii NAN Ukrainy, 2008. S. 528 [in Ukrainian].
3. Mazepa, T.L. (2018) Halytske muzychne tovarystvo u kulturnomystetskomu protsesi XIX – pochatku KhKh stolittia [Galician Music Society in the cultural and artistic process of the XIX – early XX centuries]. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Mykhailychenko, O. V. (2009). Osnovy zahalnoi ta muzychnoi pedahohiky: istoriia ta teoriia : navch. posibnyk [Fundamentals of general and music pedagogy: history and theory: textbook manual]. Sumy : Kozatskyi val. 208 p. [in Ukrainian].
5. Nikolai, H.Yu. (2010). Vytoky muzychno-pedahohichnoi osvity v Ukraini [Origins of music and pedagogical education in Ukraine]. *Mystetska osvita v Ukraini: teoriia i praktyka*. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 159–183 [in Ukrainian].
6. Padalka, H.M. (2019). Paradoksy i perspektyvy pidhotovky fakhivtsiv u systemi profesiinoi mystetskoj osvity [Paradoxes and prospects of training specialists in the system of professional art education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Ser. 14 : Teoriia i metodyka mystetskoj osvity : zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 26, 3–8. [in Ukrainian].

7. Pro vyshchu osvitu (2014). [About higher education]. *mon.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.help/law/1556-VII>. (Last accessed: 02.11.2021).
 8. Rozhok, V. (2005). Intehratsiia – ne unifikatsiia. Muzychna osvita ta Bolonskyi protses [Integration is not unification. Music education and the Bologna process]. *Den*. 16 lystopada, 211. [in Ukrainian].
 9. Sidletska, T.I. Stanovlennia i rozvytok mystetskoï osvity v Ukraini [Formation and development of art education in Ukraine]. *Znannia. Osvita. Osvichenist* : zb. mater. I Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 25–27 veres. 2012 r. Vinnytsia : VNTU, 2012. S. 112–114. [in Ukrainian].
 10. Ritzarev, M. (2006). *Eighteenth-Century Russian Music*. Aldershot : Ashgate, 387.
-

V. S. LYTOVCHENKO

*Leading Concertmaster at the Department of Chamber Ensemble,
Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts;
Postgraduate Student at the Department of Psychology, Pedagogy and Philosophy,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University;
Lecturer at the Department of the Orchestral String Instruments,
B. M. Lyatoshinsky Kharkiv Music Professional College
Kharkiv, Ukraine
E-mail: Vera_violini1@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-0520-6521>*

HISTORY OF UKRAINIAN CONSERVATORIES: LEGACY OF TRADITION

The paper provides a definition of the term “conservatory” with reference to opening of the first conservatoires in the 16th century in the territory of contemporary Italy. The author notes the process of transformation of conservatoires into higher education institutions operating under the university principle as opposed to the “master-apprentice” medieval system.

The work describes the first attempt to open a conservatoire in Ukraine in the city of Kremenchuk in the late 18th century, i.e. before the first conservatoires emerged in the territories of the countries which comprised Ukrainian lands in the 19th century. The author notes common trends in the development of professional musical education in the Ukrainian lands that were part of the Austro-Hungarian and Russian empires, and establishment of music associations which facilitated opening of music schools in Lviv, Kyiv, Kharkiv, and Odesa in the 19th century. The process of transformation of these educational institutions into conservatoires is traced.

The work describes development of the professional music education in the Soviet times where the top-level institutions were conservatoires of Kyiv, Kharkiv, Odesa and Lviv. Positive and negative features of the centralised and unified music education system are shown.

The paper provides insight into the paths of development of the higher music education after Ukraine’s independence, describes issues with implementing the two-level system of higher education. The author examines the process of change of educational institutions’ statuses and names which has led to re-naming of conservatoires into universities and academies. The paper recounts opening of new educational institutions providing higher education in music in large cities of Ukraine.

The paper concludes that the work of contemporary Ukrainian higher education institutions providing training in music is based on the well-established system of music education of Ukrainian conservatoires, which in turn is based on centuries-old traditions of the Western European system of professional music education.

Key words: conservatoire, music education, higher education institution, history of music education, music college.